

Yayın Geliş Tarihi: 15.06.2023

Yayına Kabul Tarihi: 15.11.2023

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):

R.S. Abdulmazhidov, M.G. Şehmagomedov, "İlisulu Mustafa Efendi'nin 'Tarih-i Harb' Adlı Eseri: Giriş, Tercüme ve Notlar." Çev: Yılmaz, Yusuf İslam. *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 74 (2023): 135-148.

Çeviri

ILISULU MUSTAFA EFENDİ'NİN 'TARİH-İ HARB' ADLI ESERİ: GİRİŞ, TERCÜME VE NOTLAR*

(MUSTAFA AL-ILISUVI'S HISTORICAL WORK "TARIKH AL-HARB":
INTRODUCTION, TRANSLATION AND NOTES)

Çeviren: Yusuf İslam YILMAZ**

Öz: Bu çalışma, İlisulu Mustafa Efendi'nin Arapça manzum olarak kaleme aldığı "Tarih-i Harb" adlı küçük bir tarihi eserinin tercümesidir. İlisulu Mustafa Efendi'nin daha önce bilimsel literatürde adı geçmemiştir, ancak makalenin yazarları onun hakkında bazı biyografik bilgiler elde edebildiler. Makale, Birinci Dünya Savaşı olaylarına adanmıştır ve Türk-Ermeni ilişkilerinin bazı yönlerine de değinmiştir.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, İlisulu Mustafa Efendi, İtilaf Devletleri, Almanya, Türkiye, Dağıstan Tarih Çalışmaları

Abstract: This article is a translation of Mustafa al-Ilisuvi's short historical work "Tarikh al-Harb" written in verse in the Arabic language. Mustafa

* R.S. Abdulmazhidov i M.G. Şehmagomedov, "Tarih Al-Harb (İstoriya Voynı) Mustafı Afandi Al-İlisuvi: Predislovie, Perevod i Primeçaniya," Vestnik İnstituta İAE, 2 (Mahaçkale: 2016): 45-52. (Bu çalışmanın orijinali Rusça yayınlanmış olup, Tiflis İlya Devlet Üniversitesi, Uluslararası Kafkasya Araştırmaları Okulu hibesiyle desteklenmiştir. Makalenin Türkçe çevirisini Yusuf İslam Yılmaz yapmıştır.)

** ORCID: 0000-0002-1628-5907
Doktora Adayı, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
yusuify88@gmail.com.

al-İlisuvi was not mentioned in the literature before, but the authors of the article have managed to acquire some biographical information about him. The work covers the events of World War I and touches on some aspects of Turkish-Armenian relations.

Keywords: *World War I, Mustafa al-İlisuvi, the Entente, Germany, Turkey, Dagestan Historical Work.*

Gürcistan Millî El Yazmaları Merkezi'nde İlisulu¹ Mustafa Efendi'nin "Tarih-i Harb"² (Savaş Tarihi) başlıklı küçük bir eseri bulunmaktadır. Arapça yazılmıştır ve Birinci Dünya Savaşı olaylarına adanmış şiir biçiminde kısa bir denemedir. [Gürcistan Milli El Yazmaları Merkezi'nde bulunan] bu eser kopya olup yazar tarafından yazılan orijinali henüz tespit edilememiştir. Metin üzerine yapılan yorumlardan birisine göre bu eserin en az iki nüshasının olduğu varsayılabilir.

Korneli Kekelidze Gürcistan Milli Yazma Eserler Merkezi Arapça yazma eserler kataloğunda derleyenlerce yazma eser aşağıdaki özellikleri içermektedir: "Yazma Eser No: 576/I. LL. 1r-4v; 22x18; 20x14; 12 satır. Beyaz, Rus kâğıdı. Yazma ciltsiz ve işlemelidir. [Yazı stili] Dağıstan hat nesihi. Siyah mürekkep. Kenar boşluklarında metne yapılan yorumlar ve açıklamalar farklı bir el yazısıyla yazılmıştır. Yazının bitiş tarihi 18 Recep 1340/17 Mart 1922"³

Yazarın hayatı ve eserleri hakkında ne Rus edebiyatında ne de yerel biyobibliyografik eserlerde bilgi mevcuttur.

İİAE DNT RAN⁴, Tarih-i Harb'in Rusça çevirisinin yayına hazırlanma sürecinde, Gürcistan'dan genç bir araştırmacı olan Diana Moseşvili'den metni İngilizceye çevirdiğini ve tıpkıbasımıyla birlikte A.Tsereteli Üniversitesi Dergisinde yayımladığını belirten ve incelenmekte olan eserin yazarı hakkında bilgi bulmak için yardım isteyen bir mektup aldı. Kaydedilmelidir ki Arapça orijinaliyle onun (D. Moseşvili'nin) tercümesini karşılaştırdığımızda genç araştırmacının çalışmasının değerini düşürmeyen birtakım yanlışlıklar tespit

1 İlisu, Azerbaycan'ın Kah Rayonu'nda bulunan kentlerden birisidir. İlisu, rayonun doğusunda Kürmük Nehri'nin kıyısında yer almaktadır. Köyün nüfusu 2012 yılı itibarı ile 1.340'tır. İlisu'da 13. yüzyıldan bu yana yerleşim olup İlisu Sultanlığı'nın başkentiydi. Çevirmen Notu (Bundan sonra [ÇN])

2 Çevrilen bu makalede yazarlar 3 tür farklı sonnot kullanmışlardır. Bunlardan ilki müstensihler tarafından konulmuş derkenarlardır. Ramazan A. ve Magomed Ş., Mustafa Efendi'nin bu notlarını makalelerinde roma rakamları ile sonnot olarak göstermişlerdir. İkinci tür olan atf, yazarların kendi yorumlarını içeren ve çağdaş numaralandırma sistemi ile verilen sonnotlardır. Çalışmanın zenginleştirilmesi için ayrıca kullanılan literatür ise yazarlar tarafından metin içerisinde numaralandırılarak apa sistemi ile verilmiştir. Bu çeviride her bir tür ayırt edilmeksizin metin altı dipnot olarak verilmiş, ancak ayırımı sağlanması adına, aslına mutabık kalınarak o dipnotun sonuna derkenarlar için [IME], Ramazan ve Mogamed için [RM], Literatür için [L] ve çevirenin notları içinse [ÇN] kısaltmaları eklenmiştir.

3 R.V. Gvaramia i dr., *Katalog Arabshih Rukopisey İnstituta Rukopisey İm. K.S. Kekelidze, Kolleksiya L – Vipust 2* (Tbilisi: 2002): 440. [L]

4 Kısaltmanın özgün hali: ИИАЭ ДНЦ РАН. Açılımı: "Институт истории, археологии и этнографии Дагестанского федерального исследовательского центра Российской академии наук" Türkçe karşılığı: "Rusya Bilimler Akademisi Dağıstan Federal Araştırma Merkezi Tarih, Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü". [ÇN]

ettik. Eserin/Yazının tarihlendirilmesinde bir hata yapılmıştır: 1320/1902 olarak verilmiştir ki bu hiçbir şekilde gerçeğe karşılık gelemaz. Ayrıca D. Moseşvili dizelerden birisini şöyle tercüme ediyor:

*“So many women left their homeland forever
So many breast of Armenians’ were amputated.”*

*“Ne kadar çok kadın vatani sonsuza kadar terk etti.
Ne kadar çok Ermeni’nin göğsü kesildi.”⁵*

Yazar, çok başka bir şey kastettiği için bu çeviri, metin içeriğini tamamen farklı yansıtır:

*Ve ne çok kadın esir düştü.
Ve onlardan ne kadar çoğunun göğsünü Ermeniler kesti.*

İncelenmekte olan çalışmanın hangi yazara ait olduğunun belirlenmesi son derece zordur. Sadece nisbesinin⁶ İlisu Sultanlığı’ndan⁷ geldiği iddia edilebilir. Bununla birlikte devam eden araştırmalarımız esnasında Dağıstanlı araştırmacı Ş.M. Hapizov’dan, İlisulu Mustafa Efendi hakkında bazı bilgiler, tarafımızca elde edildi. Hapizov, Bakü’de Murtuzaliev editörlüğünde Azerbaycan dilinde yayınlanan İlisu feodal yönetimine/mülküne adanan kaynak kitapta Mustafa Efendi hakkında oğlu İlisulu Abdülhamid tarafından yazılmış kısa bir makale olduğunu bildirdi. Bizim düşüncemize göre [yazılan bu makale] incelenen çalışmanın/yazının yazarı hakkında olduğuna inanmak için birçok neden vardır.

Bu kaynak kitabında kendisi hakkında şu ifadeler yer almaktadır: “İlisulu Mustafa-Efendi, 1882 yılında Zakatala ilçesi İlisu köyünde doğdu. İlköğrenimini köyünün Medresesinde Hacı Nurmuhammad Efendiden aldı. Mustafa Efendi daha sonra eğitimine Osmanlı İmparatorluğu’nda devam etti. Mustafa Efendi, mükemmel ilahiyat bilgisine ek olarak, iyi bir coğrafya, tarih

5 D. Moseşvili, Mustafa Efendi al-İlisui “The History of the War,” *Bulletin of Akaki Tsereteli State University*, 5 (Tbilisi: 2015). [L]

6 Sözlükte “ilgi kurmak, nisbet etmek, atfetmek; akraba olmak, yakınlık kurmak” gibi anlamlar taşıyan neseb kökünden gelen nisbe kelimesi (çoğulu niseb) “bir şeyin bir yere, bir aile, kabile veya topluluğa, bir din yahut mezhebe, bir meslek ya da sanata, bir sığata vb. bağlanması, onunla ilişkilendirilmesi” demektir. Kelime hakkında detaylı bilgi için bk. Casim Avcı, “Nisbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Temmuz 2019). [ÇN]

7 Dağıstan kökenli halkların tarihsel olarak yaşadığı feodal mülkiyet. Günümüzde, İlisu Sultanlığı toprakları, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin bir parçasıdır. [RM]

ve astronomi bilgisiyle öne çıktı. Avarca, Arapça, Azerbaycan ve Türkiye Türkçesi biliyordu. 1914-1930'da İlisu'da bulunan Cuma Cami'sinde Dibir⁸ olarak çalıştı. 1918-19'da Türk Korgeneral Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusu'nun Zakatala alayının (1600 kişi) oluşumunda aktif rol aldı. Pan-İslamcı görüşleri ile tanınan Mustafa Efendi, 1930'da meydana gelen Zakatala ayaklanmasının bastırılmasının ardından burada ortaya çıkan din karşıtı kampanya sırasında vuruldu.⁹

Gerçekten de sunum tarzı, metinde kullanılan renkli tamlamalar ve metaforlar/mecazlar, yazarın mükemmel Arapça hâkimiyetine ve aldığı yüksek düzeyde geleneksel Müslüman eğitime tanıklık ediyor. Ve metinde Rusizm¹⁰ ve teknik terminolojinin kullanılması, Mustafa Efendi'nin zamanına göre her yönden gelişmiş, Rusça konuşan bir kişi olduğunu gösterir. Makale belli bir dereceye kadar savaşan tarafların birisine methiye olarak algılanabilir. Korneli Kekelidze Gürcistan Milli Yazma Eserler Merkezi yazma eserlerinin paleografik açıklamalarının yazarları, metne yapılan yorum ve açıklamaların farklı bir el yazısıyla yapıldığını iddia ediyor, ancak bu onların başka biri tarafından yazıldığı anlamına gelmiyor. Bizce bunlar da eser sahibine ait olmakla birlikte daha küçük bir el yazısıyla yazılmıştır.

Mustafa Efendi'nin, Birinci Dünya Savaşı'nın basında yer alan belli olaylarını çalışmasının kenar boşluklarında eklemesi, Mustafa Efendi'nin dünya siyasetinin karmaşık değişimler konusundaki farkındalığına, 20. asrın başlarında bölgesel ve küresel ölçekte jeopolitik süreçlere olan ilgisine tanıklık ediyor. Yazar, muhalif kamplar¹¹ hakkında net bir fikre sahip, bazı durumlarda diğer ülkeleri Birinci Dünya Savaşı'nın uçurumuna çeken nedenleri gösteriyor. Bu bilgiler genel olarak bilinir ancak "Vahşi Tümen"¹²de aktif rol alan Dağıstanlıların, Kafkasya'daki Birinci Dünya Savaşı ile ilgili olayların algılanmasının bir yansıması olarak kesinlikle ilginçtir.¹³

Aynı zamanda, Türkiye'nin ve daha küçük ölçüde de müttefiki Almanya'nın ajitasyon ve propaganda ile yüceltilmesi ve münferit olayların yüceltilmesi

8 Kâtip demektir. [ÇN]

9 S. N. Murtuzayev, *İlisu Ensiklopedik Məlumat Kitabı*, Pervod: Ş. M. Hapizov (Bakı: 2005): 103. [L]

10 Rusizm, özellikle, Slav dillerinde, Bağımsız Devletler Topluluğu dillerinde ve Rusya'daki diğer dillerde kullanılan Rusça kökenli kelimeler, ifadeler veya dilbilgisi yapıları ifade etmektedir. [ÇN]

11 Burada muhtelif kamplardan kastedilen İttifak ve İtilaf Devletleri'dir. [ÇN]

12 II. Nikola'nın emriyle 23 Ağustos 1914'te kurulan Kafkas Yerli Süvari Tümeni'ne gayri resmî olarak "Dikaya Diviziya" yani Vahşi Tümen deniliyordu. 1917 yılında devrim sonrası kurulan hükümet bu birliği dağıtmıştır. [ÇN]

13 H. M., Donogo i Z. Ş. Bahtanova, *Dagestantsı-Uçastniki 1-y Mirovoy Voyny. 2-y Dagestanskiy Konnyy Polk* (Mahaçkala: 2014). [L]

açıkça görülmektedir. Eser, 1914-1917 yılları arasında Birinci Dünya Savaşı cephelerinde meydana gelen olayları anlattığı için yarım kalmıştır. Belki de bu seçicilik, sonraki yılların, genel olarak Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçları gibi, Osmanlı İmparatorluğu için çok daha dramatik olmasından kaynaklanmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı olaylarına adanmış, Dağıstan kökenli “Дюнъя давуну гетишини гъакъында маълуматлар - Dunya Davunu Getişini Hakkında Malumatlar” (Dünya Savaşının Seyri Hakkında Bilgiler) adlı başka bir eserin varlığından bahsetmeye değer. Kumuk dilinde ve ayrıca şiir biçiminde A.S. Karamurzaev tarafından yazılmıştır ve 1914–1922 yıllarında meydana gelen olayları kapsar. Eser, 1980 yılında tanınmış Dağıstanlı oryantalist G.M-R. Orazaev¹⁴ tarafından bulundu ve aynı zamanda metnin çevirisi yapıldı.¹⁵ İdeolojik nedenlerle bu eserin tercümesi ve yayımı uzun bir süre ertelenmiş ve ancak son yıllarda çeşitli çalışmalarda yayımlanmıştır.¹⁶

“Tarih-i Harb” ve “Dünya Savaşı'nın Seyri Hakkında Bilgiler” içeriklerinin karşılaştırmalı analizi, aralarında pek çok ortak nokta olduğunu ortaya koymaktadır. Yabancı dildeki kelime dağarcığının kullanımı, belirtilen dünyanın ve bölgesel tarihî olayların güvenilirliği, her iki eserin de belirli bir miktarda yazarın öznelliği ile belgesel niteliğine tanıklık eder. Her şeyden önce “Tarih-i Harb”in içerik tarafıyla ilgilendiğimizi göz önünde bulundurarak anlamsal satır arası çevirisini gerçekleştirdik. Metin sayfalarına yazarın kendisi tarafından yapılan yorumlar sayfa sayfa verilirken, bazı açıklamalarımız da ondan sonra verilmiştir.¹⁷

14 Gasan Magomedrasuloviç Orazaev, tarihçi, Türkolog ve yazar. Kafkasya'daki Türk dili ve tarihi ile alakalı çok sayıda makale ve kitaplarıyla tanınmıştır. [ÇN]

15 Orazaev G. M-R., “Novie Pismennie Materiali Na Turkskih Yazıkah, Obnarujennie v 1979-1985 gg.,” *İzuçenie İstorii i Kulturu Dagestana. Arheografiçeskiy Aspekt* (1988) 25, 32–34. [L]

16 Orazaev G. M-R., “İstoriceşkaya Poeta Abuşa Karamurzaeva o Pervoy Mirovoy Boyne,” *Vestnik İstituta İstorii, Arheologii i Etnografii RAN* 3 (2014): 102. [L]

17 Yazarların burada belirtmiş oldukları tasnifle ilgili olarak çevirinin başında bir açıklama düşünülmüştür. [ÇN]

Metnin Çevirisi

İlisulu Mustafa Efendi'nin Allah'a Muhtaç Olan "Tarih-i Harb"i:

Avrupa'nın¹⁸ merkezinde ve Asya'nın batısında tüm insanlığa zarar veren bir savaş vardı.

En Büyük Yaratıcı olan Rabbin iradesiyle, o [savaş], Sırp¹⁹ topraklarında başladı.

Ve ondan gökler ve [yer] batıdan doğuya titrediler. Ağustos ortasında savaş başladı.

Batıdakiler korkudan geri adım attılar.

Avusturya, üst düzey bir memurun cinayetini işleyenlere savaş ilan etti.²⁰

Bu sırada Sırbistan yardım talebiyle Rusya'ya başvurdu.²¹

Buna karşılık, Almanya, Rusya ve Sırbistan'a savaş ilan etti.

Sonra İngiltere savaşa dâhil oldu. Al-Ufrunj²², onlarla dayanışma içindeydi ve Almanlara²³ savaş ilan etti.

Belçika²⁴ da Almanlara savaş ilan ederek Fransa'yı destekledi. Ayrıca Japonya²⁵ Almanlara karşı savaşmaya başladı.

Karabağ^{26,27} da Sırbistan'a yardıma başladı.

18 Avrupa, dünyanın beş parçasından birinin adıdır ve Asya, dünyanın diğer bölümünün adıdır. Aralarında kara bağlantısı vardır. Birincisi doğudan, ikincisi batıdan. Coğrafya alanında bilgisi olan herkes bunu bilir. [IME]

19 Balkan ülkelerinden birinin adı. [IME]

20 Bu Veliâht prens olan [kişi] Avusturya imparatorunun oğluydu. Bosna-Hersek (Arap) bölgesinde Avrupalıların kendilerinin yaptığı bir bomba patlamasında öldü. Bu cinayet tüm Avrupa'yı saran bir savaşa neden oldu. [IME]

21 Avusturya askeri harekâta başladığında, Sırbistan Rusya'ya yardım isteyen bir telgraf gönderdi. [IME]

22 Anlamı Farans (Fransa) Devleti'dir. [IME]

23 Yazar Rus dilinden bir kelime olan "немц - Nemts" (Alman) kelimesini kullanıyor. [RM]

24 Avrupa ülkelerinden biri. [IME]

25 Asya'nın en doğusundaki eyalet. [IME]

26 Avrupa'daki Balkan devletlerinden biri. [IME]

27 Metinde: Arapça "Джибал ал-асвад - Jibal Al-Asvad" – Karadağ. [RM]

Türkiye, Enver^{28,29} önderliğinde, Avrupa prangalarından kurtuldu³⁰ ve İngilizlere savaş ilan etti.

Böylece kendini zincirlerden kurtardı ve özgürlük güneşi onun [Türkiye'nin] üzerine doğdu.

Savaşın başlamasından iki ay sonra Türklerin dâhil olması, müttefiki Almanya'yı memnun etti.

Rusya'dan ayrılıp Almanların yanına geçen Bulgar ordusu³¹ Fransa'ya³² karşı harekete geçti.

İtalya³³ da savaşa girdi, ancak daha sonra Almanlarla, kardeşleriyle olan ittifakından ayrıldı ve görevini yerine getirmedi.³⁴

Afrika'daki Portekizliler³⁵ Almanlarla savaşa girdi. Romanya³⁶ da Almanya'ya karşı savaşa katıldı.

Ve Batı Avrupa iki kefeli bir terazi gibi bölündü.³⁷ Ve bir kefedeki Avusturya, Almanya ve daha sonra onlara katılan Türkiye ve Bulgaristan karada, havada ve denizde savaştı.

Diğer tarafta Rusya, Fransa, İngiltere, Sırbistan ve Romanya vardı. İtalya, Japonya, Portekiz, Belçika ve Karadağ da bu savaşa katıldı.

28 Türk devletinin lideri kabul edilen, baş vezir, saygıdeğer Enver Paşa. Allah ömrünü uzatsın. [IME]

29 Enver Paşa (1881-1922) Osmanlı askerî ve siyasi lideri, ideolog ve Pan-Türkizm hareketinin uygulayıcısıdır. "Genç Türkler" hareketinin liderlerinden birisidir. 1921-1922 yıllarında, Orta Asya'da Basmacı hareketinin liderlerinden birisidir. [RM]

30 "Prangalarından kurtuldu" ifadesi, Türkiye'nin yabancılara yönelik tüm ayrıcalıkları [kapitülasyonlar] kaldırdığı anlamına gelir. [IME]

31 Avrupa'daki Balkan devletlerinden biri. Bulgaristan, savaştan önce Rusya'nın müttefikiydi, ancak savaş sırasında siyasi çıkarları nedeniyle Almanya'nın yanında yer aldı. Selanik'te Fransa ve İngiltere ordularıyla savaştı. [IME]

32 Savaşa Üçlü İttifak tarafında giren Bulgaristan, İtilaf Devletler ülkeleri tarafından "Slavların Haini" olarak görülmeye başlamıştır. [RM]

33 İtalya, Almanya ve Avusturya'nın müttefikiydi, ancak daha sonra İngiltere ve Fransa'ya katıldı ve Almanya ve Avusturya'ya karşı savaşa başladı. [IME]

34 Yazar metindeki yorumlarda "İtalya, Almanya ve Avusturya'nın müttefikiydi, ancak daha sonra İtilaf Devletlerine katıldı" yazıyor. Gerçekten de İtalya Üçlü İttifak'ın üyesiydi ve savaşın başından itibaren tarafsız kaldı ve 1915'te uzun bir tereddütten sonra İtilaf Devletlerinin yanında yer aldı. [RM]

35 Atlantik kıyısında bulunan Avrupa devletlerinden biri. [IME]

36 Avrupa devletlerinden biri. [IME]

37 Yani yazar, Avrupa ülkeleri birbirine yaklaşık eşit kamplara ayrıldığı düşünüyor. [RM]

Avrupa'nın geri kalan yöneticileri ise bekle-gör tavrını aldılar.

Ve askeri eylemler Japonya yakınlarında, Sırbistan, Belçika, Rusya, Almanya bölgelerinde gerçekleşti.

Hatta geri kalan bölgelerde askerî hazırlıklar yapıldı ve tahkimatlar inşa edildi.

Sırbistan ve Belçika işgal edildi ve orada yaşanan şeyleri tarif etmek imkânsız.

Karadağ'ın Rusya'yı çok sinirlendiren bir ateşkes³⁸ ilan ettiğini öğrendik.

Fransız topraklarında savaş ateşi yükseldi ve Frank ve Alman saldırıları³⁹ birbiriyle [kafa kafaya] çarpıştı.⁴⁰

Almanya birleşik rakipleri üzerinde zafer kazanmaya başladı ve bunun haberi bütün dünyada yayıldı.

Güney Kafkasya ile Muş⁴¹, Tiflis ve Van⁴² askerî harekâtların arenası⁴³ oldu.

Başlangıçta savaş, Rusya'nın rakipleri için başarıyla gelişti. Ruslar, mülkiyetindeki toprakları bırakarak geri çekildi.

Bazıları⁴⁴ bu duruma çok sevinirken, diğerleri⁴⁵ ise üzüldü.

Mihail Nikolayeviç⁴⁶ Kafkasya'da vali ve başkomutan oldu ve İmparator Nikolay, onların (Gürcülerin) Türklere saldıracağını umarak Tiflis'e geldi.

38 Ocak 1916'da Karabağ yönetimi bir teslimiyet imzaladı ve onun toprakları Avusturya birliklerince işgal edildi. [RM]

39 Metinde "Dalgalar". [RM]

40 Belki de yazar, bir dizi savaştan sonra iki tarafın da tarihsel gerçekliğe paralel olan, stratejik bir avantaj elde etmediğini kastediyor. [RM]

41 Nüfusunun çoğunluğu Ermeni olan, Batı Ermenistan'daki tarihî şehir. Günümüzde Türkiye'de aynı adı taşıyan bölgenin merkezidir. [RM]

42 Aynı adı taşıyan gölün doğu kıyısındaki şehir. Şimdi Türkiye'nin bir parçasıdır. [RM]

43 Bu bölgelerde Müslümanlar ceza olarak çok sayıda Ermeni'yi katlettiler ama zulmetmediler. [IME]

44 Yani Müslümanlar. [IME]

45 Yani Çar Nikolay. [IME]

46 Büyük Knez Nikolay Nikolaeviç (genç) 1915-1917'de Kafkasya valisi ve Kafkas Cephesi Başkomutanı olduğun için burada yanlışlık yapılmıştır [RM]

Tur^{47,48} Dağı civarında, İngilizler başarısız olurken, Türkler bir dizi başarılı savaş yaptı.⁴⁹

Türkler, Mısır şehirlerini fethetmek için kanala^{50,51} ulaştılar. Rusya ise Kafkasya'nın güneyini işgal etti.

Ermeniler ise Erzurum bölgesinin Rusya tarafından ele geçirilmesini kolaylaştırmak için casusluk faaliyetlerini hızlandırdılar.⁵²

Ve Rusya, casusluğun yardımıyla oraya muzaffer bir şekilde girdiğinde, tüm Müslümanlar büyük üzüntülerini dile getirdiler.

Erzurum gibi Trabzon⁵³ da Rus birlikleri tarafından işgal edildi ve yıkıma uğradı.

Ermeniler⁵⁴, adalet ve merhameti bilmeksizin camileri⁵⁵ yıktı.

Ardahan⁵⁶ ve Kars'ta⁵⁷ da zulmettiler.⁵⁸

Ve pek çok toprak yakılıp yıkıldı ve harap oldu. Ve kaç köyde sakinler gözyaşı döktü!

Ve eskiden büyük olan kaç şehir⁵⁹ şimdi aşağılandı.

47 Yazar Doğu Arapların Sina Dağı olarak adlandırılan yer adına "Tur" adını kullanıyor. [RM]

48 Sina yarımadası Türklerin kazandığı, Türk-İngiliz savaşının gerçekleştiği yarımadadır. Tur-bu dağ "Turu Sayna"dır. [IME]

49 Metinde "alçakgönüllü". [RM]

50 Bu Süveyş Kanalı'nı ifade eder. [RM]

51 Bu, Akdeniz ve Kızıldeniz arasında yapılan Süveyş Kanalı'dır. [IME]

52 Aynı adlı şehrin bulunduğu Kuzey Doğu Türkiye'de bir bölge. 1916'da Erzurum, Nisan'dan yaz 1917'ye kadar Kafkas Cephesi'nin Rus birlikleri tarafından işgal edildi. [RM]

53 Türkiye'de Karadeniz kıyısında aynı adı taşıyan idari merkezi olan bir il. Birinci Dünya Savaşı sırasında Türk ve Rus orduları arasında büyük askeri hareketlerin yeri oldu. [RM]

54 Başka bir nüshada Ermeni Kelimesi "namrani" olarak verilmiştir – نمرني [IME]

55 Gazetelerin bildirdiğine göre Ermeni birlikleri tarafından yok edildiler. [IME]

56 Aynı adla bölgenin bulunduğu Türkiye'nin doğusundaki şehirdir. Türk-Rus savaşının sonucu olarak Rus İmparatorluğu'nun parçası oldu. Ancak, Kars Anlaşması'na göre Türkiye'ye geri döndü [bırakıldı]. [RM]

57 Eski bir Gürcü yerleşimi olup, daha sonra Kars bölgesinin bir ilçesi oldu. Yukarı Kura'nın kıyısında yer almaktadır. [RM]

58 Onlar yaşlıları ve gençleri, kadınları ve çocukları öldürdüler. [IME]

59 Ermeni zulümlerinden dolayı. [IME]

Ve ne çok kadın⁶⁰ esir düştü. Ve onlardan ne kadar çoğunun göğsünü Ermeniler kesti.⁶¹

Türkler, Ermenilere karşılık vermeye başladılar ve anladılar ki karşılık vermek daha iyi.

Ve Ruslar, Van'a girdi⁶² hatta savaş esirlerini çeşitli işkencelere maruz bıraktılar. Ve onların çoğu Sibiryaya sürgün edildi.⁶³

Alman uçakları⁶⁴ Fransa'ya⁶⁵ ve Londra'ya⁶⁶ bombalar atıyordu ki gazetelerde bildirildiğine göre defalarca bombalandılar.

İngiltere bu saldırılara karşı kendini savunmaktan aciz kaldı.

Almanlar havadaki savaşta zafer kazanarak bütün dünyayı şaşırtdı.

Ayrıca, Almanlar sık sık Fransız ve İngilizleri denizde savaşa zorladı.

Ve bu Almanlar, Amerika'da⁶⁷ ve Asya'da, vahşet yapanların ışığını güneş gibi ünlendiler.

Alman denizaltılar⁶⁸ pek çok İngiliz ve Fransız⁶⁹ gemisini batırdı.

Türk gazeteleri sayfalarında bildirilen Alman mayınlarıyla batırılan gemi sayılarının listesini tutmak kolay değildi.

Almanlar Baltık'a da hâkim oldu.⁷⁰

İngiltere ve Fransa büyük gemilerini Dardanel'e⁷¹ gönderdi.

60 Kars, Ardahan, Acar ve Güney Kafkasya'nın diğer bölgelerinden Müslüman kadınlar. [IME]

61 Kelimenin çoğulu نمرن ي [IME]

62 Savaşla. [IME]

63 Sibir bölgesi, Gazete haberlerine göre esir düşen Türklerin sürgün edildiği Rus bölgelerinden birisidir. [IME]

64 Bu zeplindir ki Avrupa semalarında kuşlar gibi süzülür. [IME]

65 Yani Fransa'daki şehirlere. [IME]

66 İngiltere'nin başkenti. [IME]

67 Yani Almanya, Amerika kıtasında ve Asya kıtasındaki ülkelerde ünlendi. [IME]

68 Bu gemiler suya dalan ve suyun altından giden, kimsenin fark etmediği gemilerdir. [IME]

69 Gemi [yerine kullanılan] "safain" kelimesi "Fransız" kelimesini tamamlamaktadır. [IME]

70 Yani Avrupa'nın kuzeyinde yer alan Baltık Denizi. [IME]

71 Ege Denizi'nin Marmara Denizine, Boğaz'dan geçerek Karadenize bağlayan Boğaz. Birinci Dünya Savaşı için stratejik öneme sahip Dardanel'de, İtilaf Devletleri ve Türkiye arasında ağır savaşlar yaşandı. [RM]

Ve onlar, aylar boyunca Ruslarla bağlantı kurmak için onu [Dardanel'i] yarıp geçmeye çalıştılar.⁷²

Ancak Türkler bu girişimlere engel oldular.

Ve orada vatanlarını terk eden insanlarla⁷³ beraber kaç gemi battı.

Ve Türk topraklarının darbeleri altında boğularak öldüler.

Ve amaçlarına ulaşamayacaklarını idrak eden Batılılar⁷⁴, üzüntüyle geri çekildiler.

Onlar boğazları geçemeyeceklerini⁷⁵ anladılar. Ve Ruslar için [savaş] müttefiklerinin desteği olmadan çok zor olacaktı.

Ve onlarla bağlantı kurmazlarsa, bu bölünmeye yol açacaktır.

Ve gerekli olan şey kararlı adımlar atmaktır.

Ve sonra Bağdat'a⁷⁶ doğru savaşmaya başladılar.

Orduları okyanusun diğer tarafında⁷⁷ ortaya çıktı ve Bağdat'a yöneldi, ancak, Türkler yollarını tıkadı.

İran'daki Rus birlikleri de onlara katılmak için ilerledi, ancak Türkler tarafından karşılandı.

Batılılar, Goltz Paşa⁷⁸ komutasındaki Türk birlikleri Kût'ül-Amâre'de^{79,80} onların birliklerini kuşattığında bozgunu yaşadılar.

72 [Onlar] müttefik ve arkadaşlardı. [IME]

73 Bunlar kendi vatanlarını terk eden İngiliz ve Fransız askerleriydi. [IME]

74 Böylece İngiliz ve Fransız askerleri ölümden kurtulmuş oldu. [IME]

75 Dardanel Boğazı. [IME]

76 Ruslarla bağlantı kurmak için Bağdat'ı ve kuzeyindeki Türk ve İran topraklarını Rus Kafkasya'sına kadar ele geçirmeyi amaçladılar. [IME]

77 Hint Okyanusu kıyısı. [IME]

78 Colmar von der Goltz, Goltz Paşa - Uzun süre Osmanlı padişahlarının hizmetinde olan Alman Mareşal General. Askerî eğitim kurumlarından sorumluydu. Aslında, Birinci Dünya Savaşı sırasında Türk birliklerinin hareketlerinden sorumluydu. Mezopotamya'daki Alman ve Türk birliklerinin yönetimini elinde toplayarak İngiliz birliklerini yendi, ancak bir süre sonra öldü. Kendi isteğiyle İstanbul'da toprağa verildi. [RM]

79 Bu yer Bağdat bölgesindedir. Goltz Paşa komutasındaki Türkler burada İngiliz askerleri tarafından kuşatıldı. Bu Alman general Türk askerlerini 15 seneden fazla eğitmiştir. Savaş başladıktan sonra Türkiye'ye gelmiş ve Türk askerlerinin komutanı olmuştur. [IME]

80 Bu, Birinci Dünya Savaşı'nın Mezopotamya [Irak] Cephesinin bölümlerinden birisidir. Kût'ül-Amâre şehrinin, Colmar von der Goltz önderliğindeki Türk birlikleri tarafından kuşatılması ve ele geçirilmesi Mezopotamya'daki İngiliz Savaş Kuvvetleri için büyük bir yenilidiydi. [RM]

Bu, gazete haberlerinden öğrenildi.

Aynı zamanda, Rus birlikleri İran'da geri çekildi.

Nikolay⁸¹ cepheye geldi ve Almanlara karşı savaşıyan orduya liderlik ederek onlara layık bir direniş sağlamak istedi.

Ancak kısa süre sonra korktu⁸² ve yenilgiden kaçarak cepheden eve döndü

Alman birlikleri, Rusya'nın batı sınırlarına yaklaştı ve onları geçmekle tehdit etti.

Askerî harekâtlar sonucunda Almanya, Varşova, Riga ve diğer benzer şehirleri yönetmeye başladı.

Ve rakiplerinin geri çekilmekten başka seçenekleri kalmadı.

Yazı mübarek Recep ayının 18'inde 1340'ta (17 Mart 1922) tamamlandı.

Yazılanlar sonsuza kadar kalır ama hayat yavaş yavaş son bulur.

Kul günahkâr, Allah ise bağışlayıcıdır. Bu yazı 1340'ta/1922'de bitti.

---

81 Nikolay devrik Rus Çarı'dır. Gazetelerde yazdığına göre Alman cephesine ulaştı. [IME]

82 [O], ön cephede olmaktan korkmuştu. [IME]

KAYNAKÇA

- Avcı, Casim. "Nisbe." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33: 142-144. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Gvaramia, R.V. i.dr. *Katalog Arabskih Rukopisey İnstituta Rukopisey İm. K.S. Kekelidze. Kolleksiya L – Vıpusť 2*. Tbilisi: 2002.
- Donogo, H. M. i Bahtanova, Z. Ş. *Dagestantsı-Uçastniki 1-y Mirovoy Voynı. 2-y Dagestanskiy Konny Polk*. Mahaçkala: 2014.
- Orazaev, G. M-R. "Novie Pismennie Materialı Na Turkskih Yazıkah, Obnarujennie v 1979-1985 gg." *İzuçenie İstorii i Kulturu Dagestana. Arheografiçeskiy Aspekt*. Mahaçkala: 1988.
- Orazaev G. M-R. "İstoriçeskaya Poeta Abuşa Karamurzaeva o Pervoy Mirovoy Boyne." *Vestnik İnstituta İstorii, Arheologii i Etnografii RAN* 3. Mahaçkale: 2014.
- Moseshili, D. "Mustafa Efendi al-İlisui "The History of the War." *Bulletin of Akaki Tsereteli State Universiti*, 5 (2015): 183-209.
- Murtuzayev, S.N. *İlisu (ensiklopedik məlumat kitabı)*. Perevod Ş. M. Hapizov, Bakı 2005.